

ЕТНИЧКО ОДРЕЂЕЊЕ ДУКЉЕ И ДУКЉАНА ПРЕМА ВИЗАНТИЈСКИМ ИЗВОРИМА И ИСТОРИОГРАФИЈИ

Анстракт: Крајем I вијека нове ере римска династија Флавијеваца је на ушћу ријеке Зете у ријеку Морачу, у близини данашње Подгорице, основала град Доклеу. Град је назван по илирском племену Доклеатима, које је насељавало околне предјеле. Релативно се брзо развијао, јер се налазио на важном римском путу Нарона–Скодра. У почетку је био у саставу римске провинције Далмације, али је реформом цара Диоклецијана од 297. године припао римској провинцији Превалис, која је издвојена из Далмације. У најширем смислу припадао је провинцији Источни Илирик. Иако је Скодра била сједиште провинције Источни Илирик, Доклеа се врло брзо уздиже као шири регионални центар. У процесу сеобе народа град су, по врло штурим изворима, прво опљачкали Готи 489. године, а докусурио катастрофални земљотрес, те се више није обновио као насеље. Подручје Превалиса, као уосталом и читаво касније јужнословенско подручје, било је захваћено насељавањем Словена. По пропасти Западног римског царства врло брзо подручје бивше Превалиса, а самим тим и Доклее, потпада под византијску власт. Стога се најважнији сет извора о историји раног средњег вијека, како за простор бивше Доклее тако и Јужних Словена, везује углавном за Византију. Убрзо по насељавању словенска племена у регији бивше Доклее добијају словенску варијанту њеног назива – Дукљани, а територија Дукља. Процес еманципације јужнословенских племена од византијске власти почиње у IX, разбуктава у X, а врхунац добија у XI вијеку, када се Дукља претвара у независну краљевину и доживљава у другој половини овог вијека свој територијални и организациони зенит. Тешко да се тада и може више говорити о изворној дукљанској „држави”, јер она у себи сублимира већину територија Травуније, Захумља, Рашке и Босне. Тада се постепено губе називи Дукља и Дукљани, а превладавају Зета и Зећани. У XII вијеку, растрзана унутрашњим борбама око власти, Дукља доживљава свој суноврат, да би крајем истог вијека ушла у састав државе Немањића. Вишесмисленост, конфузност, али једним дијелом чињенично и географско непознавање ове територије од стране аутора извора, омогућили су широк спектар интерпретација етничког идентитета Дукље и Дукљана.

Кључне ријечи: Византија, Дукља, Дукљани, Зета, Морача.

У позноримском периоду је подручје данашње Црне Горе углавном припадало римској провинцији Превалис или Превалитана. Ова провинција је првобитно била у саставу велике провинције Далмације, али се реформом римског цара Диоклецијана 297. или у периоду 305–306. године издваја у посебну област. У најширем административном смислу припадала је префектури Илирик, односно Источни Илирик. Главни град био је Скодра (данашњи Скадар) [Saria • 1954]. Илирска старосједилачка племена на територији Далмације, Босне, Херцеговине, Црне Горе и Сјеверне Албаније била су покорена већ кра-

јем I вијека нове ере. У римским освајањима Илири су дијелом физички уништени у бројним сукобима и устанцима. Они који су живјели у равничарским просторима у наредним вијековима римске управе су романизовани, тј. стекли су статус римских грађана и постепено примали римске обичаје, језик и културу. Малобројне енклаве у брдско-планинским крајевима успјеле су да очувају свој идентитет, али у судару са временом он је све више блиједио.

Крајем I вијека нове ере, на ушћу ријеке Зете у Морачу (у близини данашње Подгорице), римска династија Флавијеваца основала је град Доклеу. Град је назван по илирском племену Доклеатима, које је насељавало околне предјеле. Брзо се развијао. У њему је превладавало углавном римско становништво, мада је било и романизованих Илира. Доминирало је неколико породица, међу којима се истиче породица Кверини. Овај град налазио се на значајном путу Нарона (мјесто на ушћу ријеке Неретве у Јадранско море) – Скодра (каснији Скадар). Христијанизација римске државе није заобишла ни Доклеу, те се у петом вијеку она помиње као епископско сједиште. Нема поузданих података како је опустјела Доклеа. Историографија своје тврдње базира на врло штурим изворима. У првим налетима сеобе народа на Западно римско царство, град су прво опљачкали Готи 489. године, а докусурио катастрофални земљотрес. Да се заиста радило о катастрофалном земљотресу, који је, поред пљачке, утицао на замирање Доклее као града, неспорно су показала археолошка истраживања [Цермановић-Кузмановић и др. • 1975].

Од стицања независности Црне Горе 1878. године до почетка Првог свјетског рата неколико појединаца и археолошких екипа, уз дозволу и организациону логистику црногорског књаза Николе Петровића, вршило је прегледе или директна археолошка ископавања дијелова Доклее. Први је био француски конзул Прико де Сент-Мери 1879. године. Потом је то био Рус Павле Аполонович Ровински, у пет етапа, од 1890. до 1892. године. Послије њега то је учинила енглеска екипа археолога на челу са Џоном Мунроом. Сматра се да је италијански археолог Пјеро Стикоти до почетка Првог свјетског рата дао најпотпунију анализу истраживања [Ровински • 1994: 348–394; Sticoti • 1913]. Тек 1952. године настављена су права професионална археолошка истраживања Доклее од стране археолога са Катедре за археологију Филозофског факултета и Археолошког института у Београду. Она су настављена током наредних деценија, у мањем или већем интензитету, нарочито јер је 70-их година почела да стасава у Црној Гори прва генерација домицилних археолога при музеју у Титограду [Цермановић-Кузмановић и др. • 1975; Мјовић • 1978]. Тако је до данас археолошка површ Доклее углавном истражена, мада се проналазе увијек нови детаљи у парцијалним истраживањима. Ваља поменути да је у деценијама до Првог свјетског рата, у доба независне црногорске државе, околно становништво ради градње кућа, зидова и међа, као и неких кућа у оближњој Подгорици, однијело доста мањих или већих камених блокова са кућа, тргова и грובה старе Доклее, чиме је нанесена ненадокнадива штета овом културном благу.

У сваком случају, у доба словенског насељавања Доклеа је била напуштени остатак града. Није, дакле, било одсељавања романског становништва на неку ближу локацију, које би ту формирало ново насеље, евентуално спојено са словенским досељеницима. Репрезентативни примјер за овакав сценарио је било формирање Дубровника. Штавише, у наредних готово пола миленијума, према сјеверу и западу, све до приморја није било значајнијих урбаних насеобина стотинак и више километара од Доклее, а на истоку је Скодра одржала континуитет урбаног насеља заснованог на римском наслеђу. Ову чињеницу свакако је значајно истаћи за проучавање проблематике којом се овај рад бави, јер бивша Доклеа, као мртво насеље великог типа, није могла постати језгро за формирање неке етничке групације.

Византијски извори у вези са Дукљом и Дукљанима групишу се првенствено на неколико личности као изворима, тј. изворима информација. Цар Константин VII Порфирогенит оставио је неколико дјела, и то: *De administrando imperio* (О управљању царством), *De ceremonis aulae bizantinae* (О церемонијама византијског двора) и *Vita Basilii* (Живот Василија I, који је био његов дјед). Ниједно дјело није сачувано у оригиналу него у латинским преводима. Подаци о Јужним Словенима могу се првенствено црпити из дјела *De administrando imperio*. Настало је око 950. године. Изворни назив је непознат, а није сачуван ни оригинал, те је често узиман као назив посвета дјела сину Роману. Први препис датира са краја XI вијека. У историографији је препознат као *De administrando imperio* по називу који му је дао низоземски истраживач Јоханес Меурсиус, који га је први објавио званично 1611. године. Од првог превода крајем XI до краја XVII вијека, дјело је доживјело неколико превода, тако да је упитно, с обзиром на то да се радило о преводима превода, колико у дјелу има накнадних уписа и додавања преводаца.

У 29. глави овог дјела Порфирогенит пише и ово: „А од владе Ираклија, цара Ромеја – а на који начин биће испричано о Хрватима и Србима – читава Далмација и племена око ње као Хрвати, Срби, Захумљани, Травуњани и Конављани, Дукљани и Неретвљани који се називају и Пагани...” [Византијски извори за историју народа Југославије • 1959: 13–14] У глави 30 Порфирогенит, поред осталог, описује и земљу Хрвата и наводи да се граничи са Дукљом на овај начин: „И споменута Хрватска као и остале Склавиније географски лежи овако: Дукља лежи према кастелима Драча, тј. од Љеша, Улциња и Бара и иде до Котора, а планинским странама граничи се са Србијом. Од Котора почиње архонтија Травунија и пружа се до Рагузе, а својим планинским странама граничи се са Србијом. Од Рагузе почиње архонтија Захумљана и пружа се до ријеке Неретве и према приморју допире до Паганије, а планинском страном према сјеверу граничи се са Хрватима, а сприједа са Србијом.” [Византијски извори за историју народа Југославије • 1959: 14]

У наредним главама Порфиригенит описује које територије насељавају Хрвати, Срби, Захумљани, Травуњани и Конављани, а у глави 35 описује Дукљу:

„И Дукљу су раније држали Романи, које је преселио цар Диоклецијан из Рима, као што је речено у историји о Хрватима и налазила се под влашћу Ромеја. Авари су поробили и ову земљу и она је остала пуста, и за цара Ираклија поново је насељена као и Хрватска и Србија, земља Захумљана, Травунија и Конавље. Дукља се назива по граду у овој земљи који сагради цар Диоклецијан, а сада је то пуст град и до данас се зове Дукља. У земљи Дукљи су насељени градови: Градац, Новиград, Лонтодокла.” [Византијски извори за историју народа Југославије • 1959: 63–64]

У глави 36 дати су подаци о Неретљанима или Паганима.

Глава посвећена посебно Дукљи, као и остале главе у којима се ова помиње, говори о више чињеница. Најприје да је некадашња римска Доклеа уништена и да је то пуст град, што значи да није могао бити центрум неког окупљања које би релативно брзо из словенских насељеника формирало унутар етничку групацију. Порфиригенит не наводи који је народ населио регију некадашње Доклее. Сем Доклее, истраживачи до сада нису успјели да идентификују гдје су се налазили Градац, Новиград и Лонтодокла. Дакле, Дукља, односно Дукљани, само је територијални појам обитавања словенских племена, а не неки већ формиран унутар-етнички.

То се јасно види и из других глава Порфиригенитовог дјела. У глави 33 он говори о Захумљанима на овај начин:

„Захумљани који сада тамо станују су Срби, потичући из времена оног архонта који је цару Ираклију био побјегао. Захумљани су названи по планини која се зове Хум, која на језику Словена значи 'они иза брда', пошто је у овој велико брдо на коме су два града Бона и Хум; иза тога брда пролази ријека названа Бона, што значи добро.” [Византијски извори за историју народа Југославије • 1959: 61]

Поред тога што каже да су Захумљани Срби, Порфиригенит јасно наводи извор за њихову територијалну одредницу.

Исти случај је и са Травуњанима и Конављанима, које Порфиригенит описује у глави 34. И ту он каже да они воде поријекло од некрштених Срба и наставља:

„Травунија на језику Словена значи утврђено мјесто, јер ова земља има много утврђења. Под земљом Травунијом налази се и друга земља, названа Конавље. Конавље на језику Словена значи товарна кола, јер будући да је тај крај раван они своје послове обављају колима.” [Византијски извори за историју народа Југославије • 1959: 62]

Уопште, у свом опису земаља Словена Порфиригенит је захватио само дио њихових одредница, које никако не значе формирање унутар словенског етникума који се разликује, сем двије главне гране, а то су Срби и Хрвати.

Поред територијалних, словенска племена добијају одреднице и по ужој родовској припадности, и то: Тимочани, око ријеке Тимока; Моравци, који су у IX вијеку имали око тридесет градова; Брсјаци, који су насељавали крајеве око Прилепа, Велеса, Битоља и Тиквеша (од њих поријекло води и цар Самуило); Струмичани, око ријека Струме и Ситнице. Словенска племена шире се и по Грчкој, добијајући такође територијалне, родовске или карактерне називе, и то: Драговићи око Солуна, Велегостићи у Сјеверној Тесалији; Војнићи у Епиру.

Сљедујући територијалну одредницу, код Јужних Словена се и формирају у средњем вијеку прве „државе”.¹ Све до династије Војислављевића подаци о Дукљи и дукљанској феудалној држави су врло штури. Она углавном прати формирану стереотип стварања феудалне државе у склопу Јужних Словена. Из родовске аристократије формира се ужи феудални слој, који најприје има вазални однос према Византији, Бугарима и Францима, а потом креће у потпуно државну еманципацију. Први познати феудални владар Дукље је архонт Петар. О њему се зна само преко једног оловног печата из друге половине IX или X вијека. Пронашао га је француски византолог Густав Шлумбергер 1884. године. На аверсу печата је текст: „ПЕТАР АРХОНТ ДИОКЛИЈЕ АМИН”. Евидентно је у случају архонта Петра да се ради о некој врсти вазалног управника Дукље према Византији. Почев од саме титуле архонта, па до других детаља печата, иако врло штурих, Петар је, несумњиво, у потпуности припадао византијском цивилизацијском коду [Schlumberger • 1884: 20; Мијовић • 1987: 288]. Са друге стране, византијски извори не познају личност архонта Петра, макар као и вазалног владара Дукље. Његово постојање изводи се из овог печата, као материјалног историјског извора, као и претпоставки заснованих на *Љетопису попа Дукљанина* или *Барском родослову*, о којем у историографији у посљедња два вијека постоји низ опречних мишљења. Како он не припада сету византијских извора, то у овом раду неће бити значајније третиран. У сваком случају, печат архонта Петра, сем неспорног податка да је исти припадао са својом облашћу византијском цивилизацијском коду, о етничком идентитету Дукље и Дукљана не говори ништа.

И сљедећи извори о Дукљи, односно Зети из XI и почетка XII вијека, врло су контрадикторни. Важан извор за почетке државне еманципације дукљанске државе дао је Јован Скилица. И поред различитих виђења његовог рођења и смрти у историографији, свакако је живио у другој половини XI вијека. Скиличин спис *Кратка историја* није сачуван у оригиналу, а кроз касније преписивачке верзије је заправо компилација списка, која иде од монаха Георгија Кедрена до византијског хроничара Михаила Деволског, са краја XIII и почетка XIV вијека. Као и много пута у византијским изворима, Скиличин спис, са свим каснијим компилационим верзијама, објављен је у латинском преводу, на основу рукописа из млетачке библиотеке Марсиане, а прерадио га

¹ Појам средњовјековне и модерне државе, настале буђењем националне свијести у 19. вијеку, треба разликовати.

је Ј. Б. Габиус. Скиличин текст објавио је и Имануел Бекер 1839. године у *Бонском корпусу*.

Први сет извора тиче се Стефана Војислава, првог дукљанско-зетског владара, који је засновао озбиљну државну организацију, и његових борби са Византијом за независност. Скилица тако пише:

„И Србија, која се после смрти цара Романа била одметнула, поново се покори. Јован посла цару који је боравио, како рекосмо, у Солуну десет кентареија злата, али брод, захваћен олујним ветром, удари на илирске обале и разби се. Злато приграби Стефан Војислав, архонт Срба, који је био пре кратког времена побегао из Цариграда и заузео земљу Срба, протеравши оданде Теофила Еротика...”

Кад цар у Солуну сазнаде за губитак злата, написа Стефану да му пошаље његово и да својом кривицом не пружа повода избијању рата. Пошто овај није дао никакав одговор, посла цар против њега војску којом је заповиједао евнух Георгије Проватас. Стигавши у земљу и запавши у гудуре, јаруге и беспутна места, изгуби цијелу војску и сам се једва спасе.

Пошто је Стефан Војислав побјегао из Цариграда, као што је раније речено, и заузео илирске планине, и Трибале и Србе и околна племена подложна Ромејима нападао је и пљачкао, Мономах није могао да подноси његове упаде и писмено нареди архонту Драча – био је то патрикије Михаило, син логотета Анастасија – да прикупи стратиотску војску Драча, која је била под њиме, као и војске из суседних тема које су му биле подређене.

Потом Скилица описује дебакл византијског војсковође Михаила у дукљанским брдима. Наиме, иако је под својом командом имао неупоредиво више војника од Војислава, око 60.000, Војислав је ту војску намамио у кланце и брда, пустивши је путем да пљачка и пали, да би стекла утисак да озбиљнијег отпора нема, образлажући то овако:

„Срби су њима, како се прича, намерно дозволили и допустили да улазе, док се он (Михаило) није бринуо нити о повратку нити је остављао довољно јаку стражу по теснацима. Проваливши овај је пустошио и палио поља док су Срби заузели и чували теснаце и стрмовита места на путу.”

Коначно, када је византијска војска кренула да се враћа са плијеном, изненада су је напали Дукљани са висова, гађајући је стријелама и камењем. Катастрофа византијске војске била је потпуна. Иако у *Љетопису попа Дукљанина*, у појединостима, постоји нешто другачија верзија од Скиличине, која иде до врхунца ратничког лукавства и блефа, суштина византијског пораза углавном је иста. Рат је окончан миром, али Скилица не даје детаље када и на који начин, јер тај мир везује чак за Војислављевог насљедника Михаила. Из Скиличине тврдње не види се ни какав је конкретно Дукља добила статус тим миром, али је свакако за овај рад важан овај детаљ:

„Тада Михаило, Стефанов син, који је после оца постао владар Трибала и Срба склопи уговор са царем и би уписан међу савезнике и пријатеље Ромеја,

и би почаствован протоспатарским саном.” [Византијски извори за историју народа Југославије • 1966: 161–162]

Како је већ назначено, суштина византијског пораза у Дукљи, тј. околини каснијег Бара, описана је врло слично од стране још једног из сета византијских извора. У питању је Кекавмен, византијски феудалац и високи чиновник из XI вијека, поријеклом из феудалне породице која је давала високе чиновнике. Кекавмен је директно учествовао у многим сукобима са Словенима и у некој врсти грађанског рата у Византији. Кекавменово дјело доспјело је у јавност преко руског византолога В. Г. Васиљевског, који је у синодској библиотеци у Москви пронашао рукопис, и у сарадњи са византологом В. Јернштетом издвојио двије цјелине. Прву су назвали *Стратегикон*, а другу *Савјети цару*. У наредних више од пола вијека међу византолозима су поведене озбиљне расправе о томе да ли су ове двије цјелине од једног аутора или двојице, тј. да ли је Кекавмен само аутор првог издвојене цјелине.

Кекавменово дјело карактеристично је по бројним уводима у одређене наслове, који подсећају на поуке. Он тако поучава или констатује да се не треба враћати истим путем у походу на непријатеља чију си земљу опљачкао, јер је непријатељ познаје и може поставити засједу. Управо тако је било, јер Кекавмен наводи: „Тако уради у Дукљи Травуњанин Србин капетану Драча Михаилу, сину логотета, и уништи његову војску која је бројала преко 40000.” [Византијски извори за историју народа Југославије • 1966, 210–211]

Војислављев устанак и његова борба са Византијом несумњиво су, као детаљ историје Дукље, донијели највише извора који углавном доносе исти стереотип информација. У такве изворе треба уврстити и Јована Зонару, најприје великодостојника на византијском двору а касније монаха, који је живио у другој половини XII вијека. Његово дјело је опширна хроника свијета до 1118. године. Међутим, за историју балканских Словена Зонарино дјело представља преписе већ објављених византијских хроничара, које је он као изворе користио, те махом о њима није дао неке нове релевантне податке. У првом реду је преписивао или препричавао одјељке из дјела Менандра и Теофилакта Симокате, Теофана, Јована Скилице, Михаила Аталијата, Михаила Псела и Нићифора Вријенија. Зонара понавља већ познату информацију за Војислава о његовом одметништву:

„Неки скитски човек, по имену Војислав, побегне из Византа и око себе окупи чету, и скриваше се по илирским брдима као дивља звер, пљачкајући оближња и Ромејима потчињена племена Трибала и Срба и њима сродних.”

Кратак опис завршава информацијом о поразу византијске војске [Византијски извори за историју народа Југославије • 1966: 254].

Позни извор о дукљанско-зетској епохи је византијска принцеза Ана Комнина, кћер цара Алексија I Комнина. Живјела је крајем XI и у првој половини XII вијека. Њено обимно дјело *Алексијада*, у петнаест књига, садржи и детаље о Војиславовим насљедницима Михаилу и Бодину. Она их наводи као

„Бодина и Михаила, егзархе Далмата”, затим „Далмацију Бодинову и Михаилову” и, на крају, „Бодин и Далмати и остали главари земаља које леже у околини.” [Византијски извори за историју народа Југославије • 1966: 376, 383–384]

Зачеци југословенске историографије у XIX вијеку, са двије главне гране – српском и хрватском – о раном средњем и средњем вијеку углавном су били под утиском три сета извора. Први су били франачки, други византијски, а трећи је *Љетопис попа Дукљанина* или *Барски родослов*. Разматрање византијских извора се појачавало ка крају овог вијека и почетком XX, јер се тада појављују учесталији преводи и стручна приређивања. Овај историографски тренд у XIX вијеку, који обично прати нације у фази националне и државне еманципације, које посежу за најстаријим временима свог идентитета и борбе за омеђавање територије, код Срба и Хрвата изазвао је прилично поларизовану подјелу. И првих деценија XX вијека у југословенској историографији он је настављен формирањем генерација класичних историчара. Суштински намјера је била да се све остале словенске насељеничке групације, које касније формирају феудалне државе, ван експлицитно у изворима наглашених Срба и Хрвата, прикажу као етнички и државно српске или хрватске. У томе нарочито предњаче Дукља и Дукљани.

Хрватски историчари и публицисти XIX и првих деценија XX вијека своју теорију о идентитету Дукље и Дукљана првенствено су базирали на чињеницама изнесеним у *Љетопису попа Дукљанина* о двије Хрватске, Бијелој Хрватској или сјеверној, и Црвеној или јужној, која се простирала од краја Боке до Драча. Један од најрепрезентативнијих хрватских историчара краја XIX и почетка XX вијека Вјекослав Клаић је у потпуности игнорисао Ајнхардове и Порфирогенитове изворе, тврдећи да су се хрватске земље простирале у првој половини VII вијека од Раше у Истри и Јадранског мора на западу до Скадра и ријеке Бојане на југу. Тако он констатује у вези са Хрватском:

„Већ половином X стољећа откинуше се од ње приморске области од Неретве до Бојане, пак се придружише Србима, а у половици XI стољећа створи се од њих засебна држава, позната под именом Црвена Хрватска, која је из прва владала српским областима, али је последице у XII стољећу спадала под српску државу, пак се за све вијеке отуђила Бијелој Хрватској.” [Klaić • 1899: 129]

Хрватски теолог и историчар XX вијека Марко Вего, изразито херцеговачке провенијенције, отишао је корак даље од Клаића. Он је тврдио „да је име Хрват било раширеније него Србин”, „да су Хрвати заузимали у самом почетку веће земљиште него Срби”, „да је Босна у почетку досељења нових народа била наставана од Хрвата.” Он је оспорио и самог Порфирогенита као извор, назначујући:

„Према свему реченоме долазимо до закључка да цар стварно нема право што је рекао да је све на југ Неретве српско (...) Србин му је политички савезник и то моћни, зато по њему истовјећује све, чим је он владао.” [Vego • 1937: 69]

Доминик Мандић није био класични историчар него теолог и фрањевачки свештеник. Како то обично бива, преко црквене историје лако је нашао мост да већина његовог научног опуса првенствено буде посвећена историји Срба и Хрвата, те етничком и црквеном идентитету Босне и Херцеговине, што треба, слично Вегу, објаснити његовом херцеговачком провенијенцијом и интересовањем за тзв. рубне дијелове хрватског идентитета, у првом реду Босне и Херцеговине и Црне Горе. Екстремност његових историографских ставова у другој фази живота, послије Другог свјетског рата, треба довести у контекст практично отворене подршке усташком емигрантском покрету, у чијем миљеу је живио и радио у иностранству. У једном од његових дјела, са насловом *Црвена Хрватска*, види се матрица *Љетописа пона Дукљанина* за историографске ставове. Мандић тврди да Црвена Хрватска обухвата „земље од Цетине у Далмацији до Дрима у Албанији”. Он Црвену Хрватску назива „Јужна Хрватска”, у којој су Хрвати од свога досељења на Балкан „вјековима живјели и развијали своју изразито хрватску културу”. Мандић ће констатовати и ово: „Дукља је била непријепорно хрватска земља и зато хрватски повијесничари требају обрађивати повијест Дукље, напосе дукљанске краљевине 11. и 12. стољећа, као саставни дио хрватске повијести”. [Mandić • 1973: 10]

Иако се то не може експлицитно тврдити, Мандићево дјело *Црвена Хрватска*, поред већ уходаног стереотипа заснованог на *Љетопису пона Дукљанина*, може идејно-историјски бити засновано и на публицистичком дјелу истог назива, хронолошки много раније објављеном, 1937. године, као и сличном, *Трагом пона Дукљанина*, 1941. године. Дјела су у ауторству Савића Марковића-Штедимлије [Marković-Štedimlija • 1937; Marković-Štedimlija • 1941]. Исти је рођен у околини Подгорице у Црној Гори. Био је несвршени правник, бавио се новинарством, књижевном критиком и историографијом. Од краја 20-их година XX вијека живио је углавном у Загребу, пишући за неке црногорске, хрватске и српске листове. Током 30-их година постао је близак са Хрватском сељачком странком и усташким елементима. Током Другог свјетског рата уско је сарађивао, заједно са др Секулом Дрљевићем, са усташким режимом, живећи углавном у Загребу. Заједно су радили на пропалом пројекту васпоставе независне црногорске државе под италијанским протекторатом. Повукао се са усташама 1945. године. На аустријској страни границе је ухапшен од совјетских трупа и послат у СССР, гдје је у једном од гулага одслужио десетогодишњу казну. На захтјев југословенских власти враћен је у домовину, гдје је одслужио осмогодишњу казну. По изласку из затвора, на основу предратног познанства са Мирославом Крлежом, запослио се у Лексикографском заводу. Умро је у Загребу 1971. године. Без обзира на то што се његов опус може подвести под политиколошко-историографске брошуре, Марковић је од неких хрватских историчара, попут Клаића, Вега и Мандића, отишао корак у страну. Он је теорију о Црвеној Хрватској, минимизирајући византијске изворе, представио само као основу за настајање посебног етнитета из хрватског-

дукљанског, из кога је настао у позном средњем вијеку црногорски. Из Марковићеве историографске теорије, засноване на Дукљанину, током деценија последице Другог свјетског рата се постепено, до данашњице, развио у Црној Гори потпуно нов историографски правац – дукљански.

Поред овог правца, у хрватској историографији постоји и онај који се развија од XIX вијека и постепено научно-стручно еманципује, уз велики степен уважавања византијских извора. Он сеже у коријене хрватске историографије, чак у XVIII вијек, преко Фрања Ксавера Пејачевића, а затим у XIX код Фрања Рачког [Pejacsevich • 1797; Раčki • 1881]. Прелама се из XIX у XX вијек са Натком Нодилом. Нодило се позива на Порфириогенита и наводи: „О половини X вијека пише Константин, осим праве Србије по имену, још у крајини по његову свједочанству Србима су насељене: Диоклитија, Трабунија, Конавље, Захумлија и Паганија”. [Nodilo • 1905: 436] Стјепан Сркул, један од најпознатијих хрватских историчара првих деценија XX вијека, који је у шири оптицај увео употребу историјских карата, глобално је такође био на становништу српског идентитета Дукље и Дукљана, заснованог на византијским изворима, јер је у једном од својих дјела констатовао: „Србима владају двије породице: једна у приморју (Дукљи, Травунији и Захумљу), а друга у Рашкој”. [Srkuļ • 1920: 55]

Мноштво страних историчара XIX и првих деценија XX вијека, базирајући се на византијским изворима, идентитет Дукље и Дукљана види као неспорно српски. Уважавајући неке околности њиховог историографског опуса, али и чињенице да су макар дијелом свог живота живјели међу Србима или у југословенским просторима, српска историографија сматра их као дио своје историографије. Тако се радо узима у српску историографију Павле Јозеф Шафарик, Словак, с обзиром на чињеницу да је дио свога живота у првој половини XIX вијека живио и радио у Новом Саду. Он пише:

„Сва племена Срба, која су се између Хрвата и бугарских Словена учврстила на ријекама Босни, Дрини, Колубари, на Западној или Српској Морави, на Ибру, Неретви и на Морачи, према заједничком језику и својству припадају једном народу”. [Šafarik • 1837: 43]

Као један од класика српске средњовјековне историографије узима се Чех Константин Јиречек, како по научним контактима са Србима тако и по предмету свога научног интересовања, првенствено Срба, Бугара и Дубровника. У својим радовима Јиречек нуди широку анализу свих врста извора о идентитету Дукље и Дукљана, при томе не фаворизујући византијске, али им дајући врло озбиљан карактер. Он ће о Дукљи написати следеће:

„Код Срба је у то доба било два средишта са две династије. Једна је кућа Стефана Војислава, владала у Приморју, у покрајини Дукљи, Травунији и Захумљу. Како је ова област сретно одбила нападе Византинаца, постала је она у XI веку, прва народна сила. У унутрашњости, у некадашњој земљи првобитних Срба, владала је лоза која је од краја XI века својим непрекидним нападајима

на Грке бацила потпуно у засенак владаоце у приморју, те их је, пред крај XII века, сасвим потиснула и у Дукљи”. [Жиречек • 1952: 122]

У сет већ набројаних историчара који се узимају као припадници српске историографије, иако то суштински нису, спада и Бењамин Калај. Критеријум за уврштавање њега у ову групу може најприје бити у баналној чињеници да му је мајка била мађаризована Српкиња. Свакако је значајнији онај да је он од 1868. до 1875. године био аустроугарски конзул у Београду, а касније и поглавар Босне и Херцеговине. Стицајем дипломатског посла добро је упознао српски народ. Ако се томе дода чињеница да се ванредно интересовао за историографију, проналазио изворе и објављивао их, утисак се повећава. Неспорно из политичко-државних побуда државе коју је представљао, он је објавио, тј. у преводу се 1882. године у Београду појавила његова књига *Историја српског народа*. И он у њој непосредно сврстава Дукљу и Дукљане на низу мјеста у српски етнички корпус, јер поред осталог наводи:

„Области што их заузеше Срби, као што се већ види из онога што рекосмо, бејашу одвојене од хрватскога земљишта на северу и на западу ријекама Савом и Врбасом. Од извора Врбаса, правцем на Имотско језеро, до ушћа Цетине, дуж Јадранскога мора (...) до Бара. Од Бара дуж Скадарског језера на југоисток до Српске Мораве простираху се земље што су их Срби заузели...” [Калаи • 1882: 14]

Заиста је широк хронолошки и територијални распон историчара који су на византијским изворима базирали Дукљу и Дукљане као дио српског етноса. Он сеже и до XVIII вијека, преко нпр. италијанског историчара Данијелеа Фарлатија и њемачког историчара друге половине тога вијека Лудвига Алберта Гебхардија [Farlati • MDCCLIII: 35; Gebhardi • 1805].² Руска историографија даје такође широк распон базирања дукљанског етничког идентитета као српског, од Аполона Александровича Мајкова, преко Константина Грота, из посљедњих деценија XIX вијека [Мајков • 1990; Grot • 1880], па све до Валентина Васиљевича Седова. У једном од својих радова он даје историјску карту са ареалима Хрвата и Срба, у коме се област Дукље јасно препознаје као ареал Срба [Sedov • 2013: 453]. На другом мјесту он се позива на Константина Порфирогенита, и објашњава:

„У то време је, по свему судећи, у српској средини формиран систем државних заједница (...) Кнежевина (архонтија) Дукља (у грчким изворима – Диоклеја) заузимала је део јужне Далмације о околних континенталних области све до Котора”.

Он даље објашњава распоред Травуније, Захумља и Паганије [Sedov • 2013: 461].

² Фарлати наводи: „У историјском смислу, постоје двије Србије, једна Србија је Приморје или Приморска Србија. Неретвљани, Захумљани, Травуњани – Конављани, Дукљани – сви су Срби”.

У разматрању етничког идентитета словенских скупина у вијековима по насељавању, у анализи византијских извора свакако постоје бројне контрадикторности, недоречености и вишесмислености, које су у претходна два вијека, а нарочито у модерној историографији од краја XIX вијека, развиле бројне полемике. Те полемике ужу конотацију добиле су и у југословенској историографији од назначеног периода, и прелиле су се у деценије XX вијека. Оне намећу бројне расправе са одговорима на сљедећа питања: у којим земљама су првобитно обитавали Хрвати и Срби; гдје се даље, по досељавању, селе Хрвати и Срби; да ли су се Хрвати и Срби на Балкан доселили из постојбине као два већ готово формирана унутарсловенска етникума; ко су Пагани и шта је Паганија; ко су Трибали; шта треба да значи нека од формулација из византијских извора типа „народ Хрвата које неки називају и Србима”; откуд се за кнеза Војислава Дукљанског наводи „неки скитски човјек”; откуд се за Михаила и Бодина наводи да су прваци Далмата и сл.? Коначно, бројне научне критике византијских извора о Јужним Словенима не искључују непознавање терена и прилика које се описују, њихово мијешање са другим теренима и личностима, класично и паушално описивање истих услед незнања итд. Како је већ назначено, компарација византијских извора са *Љетописом попа Дукљанина* у југословенској историографији, нарочито у вези са детаљима и значењу појмова *Црвена Хрватска* и *Црвени Хрвати*, отворила је у посљедњем безмало вијеку, нове дилеме и расправе.

Константин Порфирогенит прилично јасно на једном мјесту свога дјела разграничава земље Хрвата и Срба. Тако пише:

„Од ријеке Цетине почиње земља Хрватска и пружа се према приморју до границе Истре, односно града Лабина и са брдске стране у извјесној мјери пружа се и даље од провинције Истре, а према Цетини и Ливну граничи са Србијом. Земља Србија лежи испред свих осталих земаља, са сјевера се граничи са Хрватском, а са југа са Бугарском”. [Византијски извори за историју народа Југославије • 14]

На основу овога би се могло протумачити да у српске земље спадају Дукља, Травунија и Захумље, јер су ка југу и Јадранском мору управо оне, а ка југоистоку Бугарска.

Но, у истом дјелу има Порфирогенит и нејасних формулација. Тако он у глави 31, у којој говори о Хрватима, каже: „Хрвати који су сада насељени у крајевима Далмације”..., или: „У покрштеној Хрватској су насељени градови”... Ту постоји недоумица да ли су Хрвати негдје друго били насељени раније или гдје је непокрштена Хрватска? Исти случај је и у глави 32 са насловом „О Србији и земљи у којој сада обитавају” [Византијски извори за историју народа Југославије • 37, 44, 46]. Значи ли то да су Срби били негдје раније насељени па су се одселили?

Конфузију око идентитета Хрвата и Срба, тј. да ли је то једна етничка скупина Словена, која се тек касније раздвојила са првим феудалним државама,

и кроз те државе установила подидентитет, уноси и Јован Зонара. Он описује устанак Ђорђа Војтеху у Македонији против Византије 1072. године. Војтеху је у помоћ дошао Константин Бодин, син дукљанско-зетског краља Михаила, који ће и сам касније постати краљ и проширити границе дукљанско-зетске државе и на Босну. Зонара о томе констатује: „Трећег индикта његовог царства народ Хрвата, који неки називају Србима бјеше се подигао да заузме земље Бугара...” [Византијски извори за историју народа Југославије • 255] Нешто слично наводи и настављач Скиличиног дјела, чије је име остало непознато, али се хронолошки не слаже са Зонаром: „Прве године његовог царства једанаестог индикта, народ Срба, који и Хрватима називају, крену да потпуно освоје Бугарску...” [Византијски извори за историју народа Југославије • 177] Македонски устаници, којима је у помоћ дошао Константин Бодин, идентификују се у оба случаја као Бугари у свим византијским изворима, уосталом као и у хронолошки ранијем периоду у вези са Самуиловим покретом. Дукља – Зета и Бодин као њен престолонаследник се, дакле, третирају као Хрвати, али и Срби. Ради општег контекста ове приче треба напоменути да су устаници у првобитном периоду прогласили Бодина за бугарског цара. Но ускоро је устанак угушен, а Бодин заробљен од Византинаца и одведен у ропство. Послије низа перипетија и посредовања Млечана, он је ослобођен и вратио се у Дукљу – Зету.

Један у низу података у византијским изворима, нарочито онима о Војислављевом устанку, такође уноси конфузију. Тако се Војислав помиње као владалац земље Трибала и Срба, или чак њен узурпатор, који је побјегао однекуд из Цариграда. Из низа историографских радова XIX и првих деценија XX вијека може се стећи закључак да су Трибали првобитно били етничка скупина сасвим идентификационо различита од Илира у вријеме римских освајања и у позноримском периоду, и да су живјели поред Илира или територијално измијешани са њима. У каснијем словенском државотворном периоду Трибали се првенствено идентификују у тумачењу византијских извора као синоним за Србе. Константин Јиречек тај феномен објашњава тако да је употреба имена Трибала „литерарнога порекла позновизантијски назив за Србе као *Дачани* или *Трибали*. Тај назив спада у оно време, када беше у моди да се савремени народи називају античким именима, што не беше још познато цару Константину Порфирогениту, али превлађује од XI–XV века у грчким историјским и реторским делима”. [Јиречек • 1952: 64] Георгије Острогорски такође Трибале идентификује као Србе [Острогорски • 1970: 464, 468, 477, 586, 596].

Приређивачи едиције *Византијски извори за историју народа Југославије* слиједе оваква мишљења. Тако у коментару у вези са дукљанским кнезом Владимиром и употребом назива за област Трибалија, сматрају: „Трибалија и Србија су синонимима, као што су синонимима Трибали и Срби (...) Овде је реч о Дукљи, односно од XI века Зета...” [Византијски извори за историју народа Југославије • 117]. У истом смислу је и објашњење у вези са употребом назива Трибали у кампањи кнеза Стефана Војислава против Византије, када кажу:

„Могло би се на основу овог места помислити да су Срби и Трибали различита племена, јер се одвојено помињу. Нема, међутим сумње да се ради о истом племену, јер се код Скилице – Кедрена устаници час називају Србима (...) час Трибалима (...). Употреба назива Трибали је резултат књижевних амбиција Скилице, који је по томе сличан другим византијским писцима, који избегавају да се служе варварским именима већ радије употребљавају имена оних народа за које су мислили да су у старо доба живели у истим областима и која су позајмљивали од старијих или античких писаца. Тако је дошло и до тога да се за Србе употребљавало, између осталих и име Трибала”. [Византијски извори за историју народа Југославије • 159]

Мада изолован и само за ту прилику употребљен, у вези са устанком Стефана Војислава је и податак Јована Зонаре, у коме се каже „неки скитски човек, по имену Војислав, побегне из Византа“... Јиречек наводи, позивајући се на безименог космографа из Равене из VI вијека, да се иза земље Нормана, Дана и Фина на истоку простире земља Скитија, одакле потиче народ Словена [Јиречек • 1952: 38]. У каснијим временима, повезујући прве сукобе Авара са Византинцима 578. године преко Ердеља у Влашку, Скитија је била земља у данашњој Добруци [Јиречек • 1952: 49]. Приређивачи едиције *Византијски извори за историју народа Југославије*, позивајући се на тврдње мађарског филолога и византолога Ђуле Моравчика, објашњавају да се у византијским изворима често среће термин Скити у различитим употребним својствима за поједине народе у различитим периодима: Хуне (V–VII вијек), Аваре (VII–X вијек), Хазаре (IX–X вијек), Бугаре (VIII–XIV вијек), Угре (X–XI вијек), Печенеге (XI–XII вијек), Узе (XI–XII вијек), Кумане (XI–XIV вијек), Селџуке (XI вијек), Монголе (XIII–XVI вијек) и Османлије (XIV–XVI вијек). Тврдње су Моравчика да се од X вијека за балканске Словене и словенизоване Бугаре наводи да су Скити [Византијски извори за историју народа Југославије • 27; Moravcsik • 1958: 279–283].

Ово доводи до уже идентификације Скита ка Узима, тј. да је Војислав могао бити Уз. Наиме, после пада Ларисе 985. године, Самуило је, по Скилици и Кедрену, преселио дио византијског становништва у унутрашњост своје државе. По свој прилици радило се о Узима, који су до тада служили у византијској војсци и били забиљежени у списак стратиотских имања. Исте такве спискове, по Скилици и Кедрену, правио је и Самуило, користећи шаблон византијске војне администрације. [Византијски извори за историју народа Југославије • 82] Међутим, приређивачи *Византијских извора за историју Југославије*, позивајући се на један број руских византолога, наводе да су у првој половини XI вијека Турци насељавали простор између ријека Дњепра и Дунава, а да су Узи, једно од њихових најјачих племена, који су касније у Европи добили назив Кумани, а у Русији Половци, кренули са истока у походе, почевши да притискају њима сродна племена. Међу њима су били Печенези, који су се спустили ка Дунаву и упали у дијелове византијске државе. Према Скилици,

они су упали у Бугарску и ту побили доста народа, али их је, по наређењу цара Константина, један од византијских војсковођа одбацио преко Дунава [Византијски извори за историју народа Југославије • 162–163]. Скиличин настављач Михаило Аталијат, Михаило Псел и Јован Зонара имају потпуно истовјетну верзију догађаја, али, за разлику од Скилице, они наводе стриктно да се напад извршили Узи „ови су скитског порекла и од Печенега су племенитији и многобројнији”. Узи су продрли до Солуна и дијелова царства око Солуна и извршили велике пљачке [Византијски извори за историју народа Југославије • 175–176].

Конфузију око извођења евентуалног идентитета Стефана Војислава од Скита, у ширем смислу, до Уза, у ужем смислу, уноси Михаило Псел. Рођен је 1018. године у Цариграду, а вјероватно је преминуо 1097. године. Његова хроничарска оставштина више је везана за догађаје на самом врху византијске власти, углавном на двору, а узгред помиње догађаје у вези са Словенима. Лоцирајући напад преко Дунава на византијску државу 1064. године, Псел наводи као извршиоце Мизе и Трибале [Псел • 2000: 273–274]. Приређивачи *Византијских извора за историју народа Југославије*, међутим, констатују да византијски писци под Трибалима обично подразумевају Србе, али, што је занимљиво, Псел наводи за Узе да су Трибали, док сматрају да он под Мизима подразумева Печенеге, иако су овим именом Византијци обично звали Бугаре [Византијски извори за историју народа Југославије • 224–225].

Коначно се опет вративши на Јована Зонару, као извору идентификације Стефана Војислава као скитског човјека, треба поменути да и он врши етничко сужавање Скита ка Узима као неком ужем етникуму. И он, као и остали византијски хроничари, наводи да 1064. године Узи прелазе Дунав и упадају пљачкајући дубоко у грчку територију, поразивши успут двојицу византијских војсковођа. Он опис почиње констатацијом: „Јер народ Уза (ови су Скити, и међу скитским народима сматрани су бољим и по броју и по роду од Печенега) прешао је преко Дунава”. [Византијски извори за историју народа Југославије • 255]

Сумирајући податке о Војиславу као скитском човјеку, јасно се анализом види неколико контрадикторности. Чињеница да се Војислав идентификује као скитски човјек не изводи се нигдје даље у ужем смислу да је он Уз, што је једино логично, јер о некој другој идентификацији Скита не може бити говора, пошто је представљен изворни распон ко се хронолошки у ком периоду идентификује под Скитима. У другом хронолошком смислу такође постоји контрадикторност. Војиславове активности и битке са Византијом, у којима Дукља стиче своју државну афирмацију, везују се за прву половину 40-их година XI вијека. Прелазак Дунава од стране Уза и поход на Византију лоцирају се тачно у 1064. годину. Постоји, дакле, хронолошки распон од двије деценије кашњења. Ово стога што би се могао реконструисати једини разумљиви сценарио доспијевања Војислава до Цариграда, одакле би побјегао у Дукљу и дигао уста-

нак. Тај сценарио био би такав да је Војислав, као појединац или вођа неке ушке војне скупине, доспио у походу преко Дунава, па се онда из неких разлога задржао у Грчкој, био заробљен и сл. Свакако то у овој опцији није могао. Једино да се узме мало вјероватна опција да је као Скит, и уже Уз, као појединац доспио негдје до Византије, ту био заробљен и из Цариграда побјегао у Дукљу.

Контрадикторност прихватања чињенице о Војиславовом скитском етничком идентитету допуњује још један податак. Нигдје се у византијским изворима не помиње како је Војислав доспио у Византију и Цариград, да би одатле побјегао. Једноставно, његов ранији идентитет у византијским изворима се не помиње. Теорија о Војиславу, као младом дукљанском кнежевићу који је одведен у Цариград као талац, па је одатле побјегао у родну Дукљу и ту подигао устанак, у југословенској историографији се више од једног вијека компарира са византијским изворима о њему и *Љетописом попа Дукљанина*, и онда слаже у заједничку причу. Тиме отпада верзија да је Војислав као неки Скит, или уже Уз, побјегао као авантуриста у Дукљу и ту се наметнуо становништву незадовољном византијском влашћу и дигао устанак. У објашњењу идентификације Војислава као скитског човјека, једино је могућа верзија да му је та одредница дата по истом моделу употребе имена Трибала или, још више, из незнања аутора извора, тумачења свих устаника против царства као варвара, Скита и сл.

Још једна чињеница у етничкој идентификацији Дукљана ствара контрадикторност и упућује на погрешан закључак. Тако се Војислављев син и унук, Михаило и Бодин, идентификују као прваци Далмата, а њихова земља као Далмација. Лиречек тај феномен објашњава овако:

„Римска имена провинција ишчезнула су полако у географској номенклатури. Име *Далмације* одржало се без прекида, али свагда ограничено на обалу са острвима. Стари, пак, обим Далмације није се тако брзо заборавио. Грци, из времена Комнена, називају Србе највише Далмати. Код Кинама, Рас је тврђава у Далмацији, Скадар код српскога краља Стефана Првовенчаног, Бар и Улцињ, код Томе Сплитског у *seperior Dalmatia*”. [Лиречек • 1952: 64]

Приређивачи *Византијских извора за историју народа Југославије* констатују да је, нарочито од византијских хроничара, Ана Комнина употребљавала називе Далмација и Далмати. Они у вези с тим објашњавају:

„Нема, међутим, никакве сумње, да се појам Далмације и Далмата поклапа код Ане са појмом Србије и Срба. Из свих њених вести, које ниже наводимо, то је сасвим очигледно. То, уосталом, не изненађује с обзиром на Анину познату и увек присутну тенденцију за архаизирањем имена. Ана је, као што ће се видети, знала да нема провинције Далмације нити Далмата, него да се ради о Србији и Србима, али је намерно архаизирала име”. [Византијски извори за историју народа Југославије • 377]

Посљедња контрадикторност у византијским изворима о Дукљи и Дукљанима је заједничко увезивање истих у Хрвате и Србе. Из овога произлази

да су Хрвати и Срби једно те исто. То нарочито важи за констатације Јована Зонаре и Скиличиног настављача. Овиме су се у посљедњих више од једног вијека, у југословенској историографији, у компарацији са *Љетописом попа Дукљанина*, као извором потпуно независним од византијских, нарочито код неких хрватских историчара, отвориле могућности за приказивање Дукље и Дукљана као дијела Хрвата.

Овом темом нарочито се бавио један од најпознатијих српских средњовјековних историчара прве половине XX вијека Никола Радојчић. Радојчић поистовјећивање Срба и Хрвата код Јована Зонаре објашњава тиме да Зонари односи на југозападном дијелу Балканског полуострва „нису били ни из близа тако познати као Скилице и Вриенију, који су их и сами боље знали и имали за њих боље информаторе”. По Радојчићу, види се разговјетно да су Скилица и Вриеније из начина називања „Срба (односно Дукљана) и Хрвата” знали за њихову племенску сродност. Он ту сродност поистовјећује са идентификацијом Срба и Трибала. Као и у случају Срба и Трибала, то је чињено „ради литерарних, антикварских, разлога, они су тражили синоним за име Србин, и једанпут су га налазили у племенски сродним Хрватима, други пут у територијалним прешасницима, Тривалима, Зонара чак и у Скитима, као да би плеоназми у речима могли допунити садржајну оскудност њиховим информацијама о Србима”. Да би се објаснио овај феномен византијских хроничара, за Радојчића „најважније је идентифицирање Срба с Хрватима, изведено због племенске сродности, јер је необичније, док су сасвим обична византијска идентифицирања народа само због антикварских, литерарних и чак етимолошких разлога”. [Радојчић • 1926: 11]

Извори и литература

Објављени извори:

Византијски извори за историју народа Југославије, том II, обрадио Божидар Ферјанчић, Византолошки институт, Београд, 1959.

Византијски извори за историју народа Југославије, том III, обрадили: Јадран Ферлуга, Божидар Ферјанчић, Бариша Крекић и Борислав Радојчић, Византолошки институт, Београд, 1966.

Михаило Псел, *Хроника*, превод са руског Корнелија Никчевић, ЦИД, Подгорица, 2000.

Литература:

ЛИРЕЧЕК, Константин. *Историја Срба, књ. I*. Београд: Научна књига, 1952.

КАЛАИ, Вениамин. *Историја српског народа*, Превео Гаврило Витковић. Београд: Књижар издавач Петар Ћурчић, 1882.

МАЈКОВ, Аполон Александрович. *Историја српског народа*, Београд: 1990 (репринт издање из 1876, превод Ђура Даничић).

- МИЛОВИЋ, Павле. *Културе Црне Горе*. Титоград: Лексикографски завод Црне Горе, 1987.
- ОСТРОГОРСКИ, Георгије. *Сабрана дела – Византија и Словени*. Београд: Просвета, 1970.
- РАДОЈЧИЋ, Никола. Како су називали Србе и Хрвате византински историци XI и XII века Јован Скилица, Никифор Вриеније и Јован Зонара, *Гласник Скопског научног друштва, књ. II, св. 1–2*. Скопље: 1926.
- РОВИНСКИ, Павле Аполонович. *Црна Гора у прошлости и садашњости, том IV*. Цетиње: Обод, 1994.
- ЦЕРМАНОВИЋ-КУЗМАНОВИЋ, Александрина; Велимировић-Жижић, Оливера; Срејовић, Драгослав. *Античка Дукља – некрополе*. Цетиње: Обод, 1975.
- ГЕБХАРДИ, Albrecht Ludwig. *Gescihte der Konigreiche Dalmatien, Kroatien, Slavonien, Raszien, Rama und Freystaats Ragusa*. Pesth: Leyer, 1805.
- ГРОТ, Konstantin Jakovlevich. *Izvestija Konstantina bagrjanorodnogo o Serbach i Crotatovach i ich razselenii na Balkanskomu poluostrove*. St-Peterburg: 1880.
- КЛАИЋ, Vjekoslav. *Povijest Hrvata od najstarijih vremena, sv. I*. Zagreb: Knjižara Lava Hartmana, 1899.
- МАНДИЋ, Dominik. *Crvena Hrvatska*. Џикаго: ZIRAL, 1973.
- МАРКОВИЋ, Savić Štedimlija. *Crvena Hrvatska*. Zagreb: Putovi, 1937.
- МАРКОВИЋ, Savić Štedimlija. *Tragom popa Dukljanina*. Zagreb: Preporod, 1941.
- МИЈОВИЋ, Pavle. Ranohrišćanski spomenici Prevalisa. *Arheološki vestnik*, br. 29. Ljubljana: ZRC SAZU, 1978.
- МОРАВЦИК, Gyula. *Byzantinoturcica, II, Sprachreste der Turkvolker in den byzantineshen*. Berlin: Akademie Auflage, 1958.
- НОДИЛО, Natko. *Historija srednjeg vijeka za narod hrvatski i srpski, knj. III*. Zagreb: JAZU, 1905.
- РЕЈАЧЕВИЋ, Franjo Ksaver. *Historia Serviae seu colloquia XIII i de statu regni et religionis Serviae abexordio ad finem sive a seculo VII. ad XV. Kalosca: Tipis Scholarum Piarum*, 1881. (Narodna in univerzitetna knjižnica, Digitalizirano v okviru storitve EOD).
- РАЌКИ, Franjo. Hrvatska prije XII vijeka, *Rad JAZU, LVI*. Zagreb: Knjižnica JAZU u Zagrebu, 1881.
- ШЛУМБЕРГЕР, Gustave. *Sigillographie de l'Empire Byzantium*. Paris: E. Leroux, 1884.
- СЕДОВ, Valentin Vasiljevič. *Sloveni u ranom srednjem vijeku*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2013.
- СРКУЛЈ, Stjepan. *Pregled opće hrvatske povijesti*. Zagreb: JAZU – Kraljevsko sveučilište, 1920.
- СТИКОТИ, Piero. *Die romische stadt Doclea in Montenegro*. Viena: Nabu Press, 1913.
- ЏАФАРЈК, Josef Pavel. *Slowanske starozitnosti*. Praha: Tiskem Jana Spurneho, 1837.
- ВЕГО, Marko. *Povijest humske zemlje*. Samobor: Tiskara Dragutina Spullera, 1937.

ETHNIC DETERMINATION OF *DUKLJA* AND *DUKLJANI*
ACCORDING TO THE BYZANTINE SOURCES AND HISTORIOGRAPHY

Summary

At the end of I century AD, the Roman Flavian dynasty founded the town of Doclea at the confluence of the Zeta and Moraca Rivers near today's Podgorica. The city is named after the Illyrian tribe Docleates, which inhabited the surrounding areas. It developed relatively fast, because it was located on the important Roman road – Scodra. In the beginning, it was part of the Roman province of Dalmatia, but with the reform of the Emperor Diocletian in 297, it belonged to the Roman province of Prevalis, which was separated from Dalmatia. In the broadest sense, it belonged to the province of the Eastern Illyricum. Although Scodra was the seat of the province of the Eastern Illyricum, Doclea was rapidly rising as a wider regional center. During the Migration Period, according to very scanty sources, the city was first plundered by the Goths in 489, and the catastrophic earthquake contributed to its non-reconstruction as a settlement. The area of Prevalis, as well as the entire later South Slavic area, was affected by the settlement of Slavs. After the fall of the Western Roman Empire, very quickly the area of the former Prevalis, and thus Doclea, fell under the Byzantine rule. Therefore, the most important set of sources on the history of the early Middle Ages, both in the area of the former Doclea and the South Slavs, is mainly related to Byzantium. Shortly after settling, the Slavic tribes in the region of the former Doclea received the Slavic variant of its name – *Dukljani*, and the territory – *Duklja*. The process of emancipation of the South Slavic tribes from the Byzantine authorities began in IX, flared up in X, and reached its peak in XI century, when Duklja became an independent kingdom and experienced its territorial and organizational zenith in the second half of this century. It is difficult to talk more about the original Duklja state at that time, because it sublimates most of the territories of Travunia, Zachumlia, Raska and Bosnia. Then the name Duklja and Dukljani was gradually lost, and the names Zeta and Zecani prevailed. In XII century, Duklja, torn apart by internal struggles over power, experienced its downfall, and at the end of this century it became part of the Nemanjić state. The ambiguity, confusion, but also in part the factual and geographical ignorance of this territory by the authors of the source, conditioned the possibility of a wide range of interpretations of the ethnic identity of Duklja.

Keywords: Byzantium, Duklja, Zeta, Moraca, interpretation.